

Mønboernes sjæleevne, kundskaber og videlyst!

Johan Paludan – præst i Fanefjord 1788-1821 –

indsamlede et stort materiale om såvel Møns historie som om Møn på hans egen tid.

De to bind, det blev til omfatter godt 900 sider

og blev udgivet af sønnen et par efter faderens død.

Nedenstående uddrag er fra anden del, sjette kapitel,

og det er nu op til nutidens læsere af vurdere,

om mønboerne har ændret sig gennem de sidste ca. 182 år.

De fleste røber en naturlig og god forstand, og fatter nogenlunde hurtigt, hvad der i et simpelt tydeligt sprog forklares dem, når de ikke ved indgroet kærlighed til gammel vane og slendrian, forhindres i at bruge eftertanke.

Den færdighed mange viser i sammensætningen af agerdyrkningsredskaberne, i brugen af en *baksebom* eller *håndspir*, tager de rigtige greb efter den størst mulige fordel af kraft, ved ethvert mekanisk arbejde m.m., kan hos den opmærksomme iagttagelse ikke levne tvivl om, at der jo også blandt Møns bønder gives mange, hvis naturanlæg ved heldig lejlighed i høj grad kunne uddannes.

Overtro er endnu meget herskende blandt almuen på Møn, og skønt magen en iblandt smiler derover, eller vel endog søger at gøre den latterlig, turde det hænde, at han selv var ikke ganske fri for den. Således har Mønboerne en forunderlig hengivenhed til, og tro på månen. Næsten alle markarbejder, økonomiske forretninger, børns dåb osv. Har den indflydelse på: Ærter skulle sås i aprils nær, ellers blomstre de kun, unde at sætte frugt. At holde bryllup i måne s aftagende, volder at næringen aftager o. s. v. Når en dør, bliver der lagt en salmebog i hans hænder og en saks eller et par stykker stål overkors på brystet. Står nogen fadder, bør han for sig selv gentage alt hvad præsten siger, at barnet kan blive letnemt. Koger mælken over, ville nogle mene, at kvæget bliver suget i yveret, hvis man ikke kommer et par korn slat i ilden. Nisser og varulve driver endnu deres spil, og mange tror fuldt og fast på alt dette.

Skønt der endnu intet bibelselskab findes i herredet, er bibelen temmelig udbredt blandt almuen, og er for mange den kæreste læsning. I øvrigt finder bonden mest snag i læsningen af historiske skrifter. Adskillige præster på Møn har, ved at udlåne til bønderne i deres sogne passelige skrifter om agerdyrkning, kvægavl og deslige, i de senere år meget bidraget til at vække læselyst hos bonden. Overalt forsvare oplysningen, nemlig begrebernes meddelelse og berigtigelse, sit værd og kam som sådan umuligt blive bonden skadelig, eller farlig.

De heldige virkninger af den forbedrede skoleindretning har længe været kendelig blandt den opvoksende ungdom. Også er det glædeligt at bemærke, hvorledes de ældre mere og mere synes at indse nytten af ungdommens skolegang; at forældre ikke længer forhindre deres børn i at besøge skolen til de befalede tider; men meget mere glæder sig over at de lærte noget mere, end de selv i deres ungdom har haft lejlighed til.

Mønboernes bygninger og bohæve, levemåde, klædedragt, forlystelser og skikke.

Hvilken grad af kultur almuen på Møn har nået, vil man bedst kunne dømme om, ved at træde ind i dens boliger og iagttage dens levemåde, klædedragt, forlystelser og skikke. Ser vi hen til hvorledes bonden på Møn har boet for et hundrede år siden da er forskellen mellem bøndergårdene dengang og nu højst påfaldende. Men vi behøver ikke at gå så langt tilbage, for at se, hvor langt bedre gårdene er nu, frem for dengang. Det er især ved udflytningen, forbedringen er sket; dog findes også mangfoldige ikke udflyttede gårde, der både er smukke og solide. Gårdmændene på Møn bor i det hele bedre, end i de fleste andre danske provinser. Gårdene består af 4 længer, som med undtagelse af udflyttergårdene på Klintholm gods, er sammenbyggede. De er af godt ege bindingsværk, væggene af rå sten eller klinede, måske en enkelt tilbygget "øverstestue" (gæstestuen) af brændte sten. Med undtagelse af nogle få gårde, som har en ordentlig forstue, går man gerne fra gang, lige igennem stuehuset, gennem køkkenet til dagligstuen. Herfra fører sædvanligvis en kort gang, med spise- eller pulterkammer, stundom og et særskilt sovekammer, ved siden til *øverstestuen*. I dagligstuen er som oftest sten- eller lergulv, i *øverstestuen* trægulv. Her finder man i almindelighed ret smukke møbler: Stole, et spejl eller to, kommoder, et smukt chatol, eller et anseligt klædeskab, stundom endog en sofa. Gardinerne i vinduerne, skønt de findes et par steder, anses dog endnu som luksusartikler.

Foruden de nødvendige agerdyrkningsredskaber, har de fleste gerne en stadsvogn med kurvesadel og agestole, pynteligt malet. Selvejerne bor i det hele smukkere, og er bedre forsynede med husgeråd end fæstebønderne. I Keldby, Vindebæk og Koster findes de smukkeste og bedste bøndergårde på landet. Blandt husene findes vel en stor del ret bekvemme og tætte boliger, men i det hele taget bor husmanden på Møn helt mådeligt i sammenligning med gårdmanden.

I henseende til bondens levemåde i mad og drikke, kan man sige, at der næppe gives nogen provins i Danmark, hvor bonden, især fra 1807 til 1814, levede mere flot, og hvor han endnu til daglig har sit bord rundeligere besat. Dog lever de østlige mønboerne tarveligere og sparsommeligere end de vestlige. I høstens tid lever bonden udmærket bedre end ellers. Der vanker da gammelt øl og brændevin, sigte- og hvedebrød, ost på smørrebrødet osv. Fremdeles holdes da gerne et måltid mere, nemlig frokost, bestående af smidemad, tidligt om morgenen, før arbejdet begyndes. Ellers holder bonden for det meste 5 måltider om dagen:

1. *Davre, kogesild eller smidemad med søbe til.*
2. *Andet foder kl. 10, et stykke smidemad.*
3. *Middagsmad kl. 12, bestående i almindelighed af den så meget yndede flæskesuppe gulevælling, med urter og tørret frugt, ærter, kål, vandgrød eller sød vælling. Om sommeren og især i høstens tid, ofte fersk suppe; men stedse flæsk, stegt eller kogt som tilmad. Grønt eller kartofler dertil bruges næsten ikke.*
4. *Midaften kl. 5, bestående af smidemad.*
5. *Til nadveren: Vandgrød og mælk eller søbe.*

Det andet måltid bortfalder i de korte dage; men nadveren, den skal nydes umiddelbart efter midaften, lader de ikke gå fra sig. Kaffe drikkes nu af mange bondefamilier daglig.

Ved gilder som ved barnedåb og bryllup, hersker ofte en overdådighed, der langt overgår bondens evner. Der opvartes da for et selskab af 100 til 200 personer med saltmadsfade eller sylte, oksekød med

sauce, suppe, forskellige slags stege, undertiden bjergfisk og endelig hos de fornemste også søsterkage eller deslige.

Af drikkevarer: Brændevin, godt øl og kaffe.

Bryllupsgæstebudet varer 2 á 3 dage.

Mange af gæsterne får hjem med sig såkaldte klædesmad, nemlig et stort stykke hvedekage og andre varieteter. Mange af gæsterne lader i forvejen bringe gode portioner af smør, fjerkræ, æg og deslige til gildehuset, hvilke ikke lidet letter befolkningen. Fordums blev også båret rug, hvedemel og malt derhen, hvoraf ordsproget her, når en ting er slet: er det malt at bære til gilde? Imidlertid går der ved et fornemt gilde nok til alligevel. I de senere år er det hos nogle blevet skik at gøre visit til slægt og venner om søndagen og især i julen.

Når en bonde har bygget nogle fag hus og vil have klinet, eller han ønsker hjælp til at få gødning kørt ud, braget og skættet hør, eller tæsket ærter i gården, når vejret er tørt, eller deslige, beder han så mange unge mennesker, som behøves for at fuldføre arbejdet på en dag, giver dem føden, noget bedre end dagligdags og betaler en violingnider om aftenen, men i øvrigt ingen dagløn, hvormed de er meget vel tilfredse og takker til. Således opstår Klinegilde, Møggilde, Kartegilde, Bragegilde og flere. Foruden sådanne lejlighedsgilder, helligeholder enhver efter sin lejlighed Michelsaften, Mortensaften, Jule- og Nytårsaften ved gode måltider.

Mønboernes Klædedragt ligner temmelig de fyldige Sjællænderes. Til daglig bærer mandfolkene en brun eller hvid lang kjole af vadmél, en hvergarns brystdug - vest -, som hos de ældre falder ned over hofterne; derunder efter årstiden, endnu en eller to brystduge. Benklæderne er enten snævre knæbukser af skind og lærred, eller videre pantalons af lærred eller hvergarn, lange uldstrømper og dertil træsko eller støvler. Om vinteren bærer mange en skinpels, som undertiden farves blågrå eller brunrød. Den daglige hat er mådelig. Nogle bruger huer og enkelte gamle mænd et slag af klæde, som under hatten omgiver hovedet og falder ned til skuldrene. I kirken og til højtid bæres bedre blå og brune lange kjoler af vadmél eller klæde, korte gule skindbukser og en god har. Til alters og ved begravelse har en stor del, især af de ældre, sorte klæder. Den mønske bondens højtidsdragt er ret smuk. Enkelte har i de senere år fået frakkesnit på deres kjoler, hvilke lang fra ikke klæder dem så godt. Derimod er de bekvemmere korte trøjer, der siden de sidste krigsår er blevne almindelige blandt drenge og unge karle, langt mere at rose.

Fruentimmerne bærer til daglig sribet hjemmegjort hvergarn i skørterne, forklæde af sammen slags tøj, rund hue af kattun, uden bånd og hvidt korsklæde, et hvidt lærreds eller kulørt bomuldstørklæde om halsen, sorte eller blå uldne strømper og træ- eller lædersko. Om sommeren går den minder formuende ofte barbenede, hvilket ikke er tilfældet med mandfolkene, smådrene undtaget. Til kirketid har konerne i almindelighed korte uldne kjoler, men de mere velhavende, taft, ja en enkelt vel endog atlask, hvide klare forklæder og tørklæder, undertiden med kniplinger, korsklæder af gage eller bobinet, med kniplinger om over huen. De har sædvanlig et silke- eller fløjlslibånd. Til sorg er dragten af blå, sort eller mørkegrønt hvergarn, med brede sømme på forklæder og korsklæder; intet libånd. Pigerne har nu som oftest affarvet tøj til alters og lignende højtid, samt hvide huer med røde bånd; i øvrigt omtrent ligesom konerne. Brudedragten er som konernes ovenfor omtalte, men på hovedet har bruden, såvel som brudepigerne en stiv, smagløs krans af santiller, sølvblomster og perler, håret rundt om opstrøget og en rød sløjfe i nakken. Til gilder er deres stads meget forskellig; de har da sribet eller plettet hvergarn; dog har dette i de senere år mere og mere måttet vige for sirts, kattun og bomuldstøj. Korsklæderne er altid forsynede med

kniplinger; forklæderne er af ternet bomuldstøj; huerne meget prægtige af silketøj, ja endog af sort eller mærkeblåt fløjls med malede blomster, eller broderede med guld og bånd af den mod huen mest afstikkende farve. Til at rejse med har hidindtil såvel koner som piger af de mere velhavende, blomstrede kattuns kåber med foerværk om halsen og en stor sølvhægte om hovedet et hvidt drejls tørklæde, som en kyse; men nu har mange i stedet for kåber, klædes frakker og kulørte tørklæder om hovedet.

Blandt mønboernes forlystelser hører gilderne af alle slags, for den kære levemådes skyld, som spiller hovedrollen i dem, til de ypperste. Dog er det ikke mad og drikke alene, som i gildehuset udbreder glæden; dansen bidrager også væsentlig dertil, og skønt øverstestuerne hos mange er temmelig rummelige - 100 alen – gir de dog meget knap plads for de mange danselystne. Alligevel finder de i det snævre rum og den kvælende støv både plads og luft nok. Engelskdanse og valse har efterhånden fortrængt de før brugelige to- og tre-ture samt menuetterne. Der findes næppe spor til knust eller ynde i deres bevægelser. Ved gilder beholder de fleste mandfolk hatten på - vel næppe som et frihedstegn? – en skik, som nok ikke let går af brug, da der sjældent er plads til at lægge den bort. Om vinteraftener holdes imellem såkaldt lav, hvor de unge fornøjer sig ved dans. At spille kegler om søndagen har før været meget sjældent. Boldspil er aldeles ikke i brug; dertil er mønboerne, som den kanske bonde i almindelighed, dels af naturen, dels ved strengt arbejde og tung føde for klodset. Til skøjteløben så man forrige vinter en del drenge i Fanefjord sogn forsamlende sig om søndagen på Koppeldammen, og nogle af dem havde nået en temmelig færdighed deri.

Af skikke der ikke overalt i Danmark er sædvanlig, kan her følgende fortjene at nævnes: Når fattige folk havde haft bryllup, kørte brudgommen ledsaget af en anden, alle vegne omkring på landet og bad om sædekorn. Enhver bonde plejede at give fra ¼ til 1 skæppe rug, byg, malt eller ærter undertiden kun også et fint brød. En sådan omrejsende ægtemand kunne mange gange bringe 10 á 20 tønner forskellige kornvarer hjem, en betydelig hjælp til husholdnings og agerdyrknings begyndelse, men og en ikke ubetydelig årlig udgift for jordbrugerne.

En mand har i året 1804 givet 2½ tønner korn i sådanne brudegaver. Imidlertid vidner denne skik om en skøn hjælpsomheds- og menneskekærlighedsånd, som endnu ej ganske har forladt den mønske bonde. Endnu, skønt sjældnere, drager nygifte husfolk omkring efter denne gave; og så har det kunnet falde enkelte gårdmænd ind, men disse så sædvanlig ikke umagen betalt, så at denne skik i de sidste år er næsten ganske gået af brug.

Derimod vedligeholdt sig hidtil oldtidens skik at føre sommer i by. De unge karle af en eller flere byer forener sig almindelig straks efter pinsedag, om at sammenskyde nogle penge til at leje et gildehus, og bekoste det fornødne til højtideligheden. To af de mest yndede og ansete karle vælges til "*Majgreve*"; en munter, sædelig gårdmand udkåres til skaffer eller kjøgemester. Denne forestår såvel det økonomiske ved festen, som de foregående øvelser. Tvende stærke karle vælges til at føre spæret, en 5 á 6 alen lang stage med anbragte tværstænger, overalt omsnoet og behængt med alle kulører bånd, flitterguld, brogede silke- og bomuldstørklæder. Til toget betinges og nogle violinspillere og en trommeslager, hvilke alle til hest i fuld trav må kunne opføre deres musik. Alle må have blå eller brune kjoler, hvide skærf om livet, grønne, med blomster og bånd besatte, kranse over skuldrene og maj i hatten. De bedste heste der er at få, må fodres godt og dresseres i forvejen, samt nogle bånd og andet stads haves til dem. Tvende herolder sendes da nogle dage i forvejen ud, og stikke om natten til 1. maj en majgren i taget over hver port, til tegn på, at

sommerkarle kunne ventes. Natten før den til toget bestemte dag, forsamler de sig i gildehuset, ordner skaren og begynder om morgenen deres ridt i følgende orden: Først majgreverne, så skafferen med sin pyntede skafferstok, derefter spærførerne og musikkanterne og efter dem de øvrige parvis. Hvor majgrenen ikke er taget bort, drager de ind, og efter at have runderet i gården og hilst med spæret, stiger de af, og går efter indbydelse ind. De danser da et par danse med husmoderen og pigerne, beværtet med hvedebrød og brændevin, modtager desuden foræringer af æg og deslige til deres gilde, og drager derpå videre.

I Fanefjord sogn har aldrig mindste uorden været foranlediget ved denne lejlighed og for naturens og almuens ven er dette en virkelig skønt opfunden og vedligeholdelsesværdig fest.

Fastelavnsriden er på Møn omtrent ligesom "*Riden sommer i by*". Kun haves da intet spær. Alle slags væddeløb anstilles også her ved fastelavns tider, disse den danske bondes naturalier. Politiet har her, som andre steder, sat sig imod disse skikke, ja rent ud forbudt dem. Vel muligt at hist og her uorden derved har fundet sted; men har man derfor ret til at forbyde en uskadelig national skik? Burde man ikke tillade brugen og straffe misbrugen? Man kunne ligeså gerne sige: Bønderne må aldeles ikke forsamle sig til forlystelse; thi ved alle sådanne sammenkomster kunne uorden finde sted. At omtalte forlystelse - at ride sommer i by - har noget mere ædelt ved sig, end de sædvanlige dansesammenkomster, kan den, der kender begge, ikke nægte. Det er grusomt at ville berøve bonden sine få forlystelser, når der ikke kan gives ham bedre i stedet. Og hvad bedre skulle man vel give ham i stedet for hin uskadelige og yndede nationale skik? Eller er den måske, ved at udarte, og blevet så farlig for moraliteten, at den burde afskaffes? Snarere desværre! Har vel den moralske fordærvelse fordærvet skikken, og der er i sandhed intet slettere middel til at dæmme for hin, end at ile mod udryddelsen af det lidet skønne og gode, vi af vore fædres sæder og sikke endnu måtte have tilbage.

Flid og arbejdsomhed kan man ikke ubetinget rose mønboerne for. De fleste er vel idelige beskæftiget i deres næringsvej, men de er som oftest meget langsomme i deres færd, og især er det påfaldende at se hvilken ladhed, der herefter blandt mandfolkene, de fleste steder, i de lange vinteraftener, som skammelig snorkes hen.

Kvindekønnet fortjener idet mindste, i sammenligning med mandfolkene, ros for deres flid.

I Magleby sogn skal forholdet være omvendt. Dette sogn gør også en undtagelse, når man må frakende mønboerne overhovedet sparsommelighed og tarvelighed, hvilke sidste af det følgende vil kunne ses. Men kunne mønboerne ikke roses for tarvelighed, (*enkelhed*) fortjener de navn af ædruelighed. Imidlertid er de mere mådeholdene i nydelse af brændevin end bønderne i andre egne, bør årsagen vistnok til dels følges deri, at landet er så lykkeligt, ikke at have nogen privilegeret kro, undtagen i købstaden. Måtte der kun våges over, at intet ulovligt krohold fandt sted.

Jonna Kjær-Nielsen

2010